

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

12248

Uzffp -
Ukppp of

9(47.925)9

u-47u

1907

12248

0-98

Ա Ղ Բ Ի Ի Ր - Ս Ե Ր Ո Ւ Ց

(Համառոտ կենսագրական, պատկերով միասին)

1327

Հրատ.
„Բրոսկի“ խմբագրություն.

Ժ Ը Ն Ե Վ,
1907

195 OCT 2011

(47.925)9
Ա-474

ՍԵՐՈՒՒ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

Ա. Ղ. Բ. Ի. Ի. Ր.

(Համառոտ կենսագրական պատկերով միասին)

Գրեց Ս. Մ.

Արատագած «ԴՐՕՇԱԿԻՑ»

Հրատ.
«Դրժակի» խմբագրության.

ԺԸՆԵՎ
1907

7248

ՍԵՐՈՅ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ
(Սպիւր)

2500-2002

Նէմրուծայ սարը հազար ակն ունի,
չազարն էլ Մըշու դաշտն՝ ի վայր կերթայ.
Մննակ Աղբիւրի աղբիւրը սրտի
Խեղճ ժողովրդի սրտի մէջ կերթայ ...

1895-ի աշնան, Ճիշտ այն ամսուն, երբ սուլթանական
գաւազրութիւնը կազմակերպւած էր ընդհանուր կոտորած
առաջ բերելու համար հայաբնակ գաւառներու մէջ,
Սերոբ բաւական զօրաւոր խմբով մը, երկինքէ իջածի
պէս, ոտք կը գնէր հայրենի հողին վրայ: Անոր Սոխորդ
հասնելու երկրորդ օրը լուր կուգայ թէ Բաղէշը կոտոր-
ւեր և շրջակայ գաւառներուն մէջն ալ ջարդի սարսափ
կը տիրէ: Սերոբ իր խումբի 27 տղաքներէն 15-ը կը
բաժնէ կոտորածի ահը կեցող գիւղերուն մէջ, խոստա-
նալով որ վտանգի բոպէին՝ ուր է ուր չէ՝ օգնութեան կը
հասնի. իսկ ինք 12 հոգով կը սպասէ Սոխորդ գիւղի մէջ:
Բաղէշի կոտորածի գուժերուն երկրորդ օրը, Սոխորդը
յանկարծ սև ամպերու պէս կը շրջապատուի կատաղի
Քիւրդերով, որոնք կուգէին այդ գիւղին առաջին հար-
ւածը տալ և տկարացնել վայն. միւս մնացած գիւղերը
այլևս հեշտ էր ջարդել, թալանել ու աւերել: Քիւրդերը
սակայն երբէք մտքերնէն չէին անցներ որ այնտեղ յեղա-
փոխականներ կարող էին գանել. միմիայն կը մտածէին
գիւղացիներու մասին, որոնք իրենց կարծիքով, ինչքան
ալ կտրիճ ըլլային, անդէն՝ բան չէին կրնար ընել 5-600
զինւած քիւրդերու դէմ: Ատոր համար ահագին պատ-
րաստութիւններ տեսած էին, որպէսզի գիւղին ճոխ աւարն
ու կողոպուտը կարենան բեռնել և իրենց վրանները փո-
խադրել:

Քիւրդերը «սարվաթ» կանչելով, փոթորկալից ամպե-

րու պէս, հարաւային կողմէն առաջ կը խուժէին: Գիւղացիներուն կուռղ և կտրիճ մասը գիւղէն դուրս կ'ելլէ, և հին պատերազմիկներու պէս, սայլերէ և կառքերէ թալաթոս պատնէշներու ետեւէն, կը պատրասուի զիմադրելու բրդական խաժամուժ վոճմակին: Քիւրդերը կը հասնին գերեզմանոցէն քիչ հեռու, որ ձորով մը կը բաժնուէր գեղէն, և ուրկէ քիչ մը վեր Սերոբ իր փոքրիկ խումբակով թաքստած էր: Հազիւ քիւրդերը գերեզմանոցէն և ձորէն անցնելով գիւղացիներուն դէմ առ դէմ կուգան կուռղու, ևրբ Սերոբ իրեններուն հետ, ձորէն իջնելով կը մտնէ գերեզմանոց և քիւրդերը երկու կրակի մէջ կ'առնէ: Քիւրդերը լեղապատառ և շշմկած խառնիխուռն կը փախչին, ձգելով 7 գիակ, որոնց մէկը շէյխը, և 40 հոգի ալ հրացանաւոր գերի կ'լինան: Գիւղացիք անոնց ձեռները կապ՝ կը տանին գիւղ: այդ պահուն գայմագամը վրայ կը հասնի և զէնքերը ետ առնելով կը յանձնէ գերիներուն և կազատէ զանոնք, խորհուրդ տալով որ ուրիշ անգամ Սոխորդի վրայ յարձակելու անխոհեմ յիմարութիւնը չունենան: Քիւրդերը կը բողոքեն ըսելով՝ «է՛Ֆէնտիմ, այս կեալունքները չէին, որ մեզի յաղթեցին, այլ Մոսկովի կեալունքներ բռնեցին մեր ետեւէն և երկնքէն կրակ կը թափէին մեր վրայ, մեր գնդակները անոնց չէին հասներ, իսկ անոնցները մեզմէն մարդ չը թողուցին վար գլորեցին»: Գայմագամը առերես չուզեր հաւատալ քիւրդերուն, զորս կը ձամբէ գիւղէն, իսկ ինքը 15 ոսկի առնելով հայերէն՝ կը ծածկէ քիւրդերուն բողոքը ու կը հեռանայ:

Այս գէպքին յաջորդ օրը լուր կը հասնի թէ Տ . . գիւղը պաշարուեր է: Սերոբ իսկոյն իր խումբին հետ գիշերով օգնութեան կը հասնի և քիւրդերը առութառ կը հանէ:

Աերջպպէս Ախլաթի ան բոլոր գիւղերը, ուր խումբէն 2-3 հոգի կը գտնուէին, կոտորածներէ և կոզոպուտէ

գերծ մնացին, բացի ետ կամ հեռուները ինկած փոքրիկ գիւղերէ, որոնք անխուսափելիօրէն աւաարի և ոչխարի կորուստներ տւին:

Այդ աղէտալի թւականին, Հայաստանի արիւնի ու կրակի տարին, Ախլաթի 27 գեղերը Սերոբի խումբին շնորհիւ անվնաս մնացին: Ամէն անգամ որ քիւրդերը հայոց գեղերէն աւարներ տանէին, հարեան գիւղերէն կը դիմէին Սոխորդ գեղ՝ «Աղբիւր»-էն օգնութիւն խնդրելու համար: Աղբիւր կայծակի պէս կը հասնէր և արիւնարբու աւազակներուն բան կեր չէր ընէր: Կառավարութիւնը կը պարմանար այդ արտասովոր երեւոյթի վրայ, քիւրդերը սովալլուկ գայլերու նման փորեքնին կը ձմեռէին և իրենց կորսնցուցած աւարները կողրային, իսկ հայերը կ'օրհնէին Սերոբի անունը և անոր համբաւին թեւեր տւած, հրաշագործ սուրբի պէս կը պաշտէին զայն: Այդ օրէն իր անունը կըրեցին Աղբիւր, որ ժողովրդի բերնին մէջ առասպելական զիւցազնի մը մեծութիւնը առաւ: Ամէն հասակէ ու սեռէ մարդիկ կըղձային տեսնել այն մարդը, որուն խօսքերը պատգամի ներթափանցութիւնն ունէին խաղաղութեան պատուութեան ծարաւի հայ ժողովրդին մէջ:

Սերոբ ոչ միայն կը կուէր զէնքով իր հայրենի թըլշնամիներուն դէմ, այլև բրօքախնտ կընէր ժողովրդին ինքնաձանաչութիւնը արթնցնելով: Գիւղերու մէջ կազմակերպութիւններ կը մտցնէր, և ուր որ ոտը դնէր, կեանք ու քաջալերութիւն կը տանէր հետը: Սերոբի այս խաղաղ և գաղտնի գործունէութիւնը կարգ մը ապկհար նախանձոտներու չարակամութիւնը գրգռեց, որոնք ամէն բան օրըօրին կառավարութեան ակննքը կը լեցնէին, այնպէս որ Ախլաթի գայմագամը քանի-քանի հեղ հարցաքննեց Սոխորդի գիւղապետ, Սերոբի մեծ եղբայր Մխէն: Սակայն Մխէն կը հաւաստէր թէ իրենց այդ փոքրիկ եղբայրը 10 տարի առաջ պանդուխտ երկիր գացած ըլ-

լարով իրենց լսածին, 4-5 տարի առաջ մեռեր է Ռուսաստանի մէջ, ապա թէ ոչ, կաւելցնէր, տարին անգամ մը մեզի նամակ կը գրէր:

Թիւրք կառավարութիւնը խաշած գարի չէր կլլեր. որսի շան պէս ականջները սնկած, լրտեսներու և մատնիչներու աջակցութիւնով լարած ուշագրութիւնով Սերոբի քայլերուն կը հետեւէր:

Աղբիւրի անունը շատ տարածւած ու ժողովրդական եղած էր: Տ... գիւղի հարսներ ու աղջիկներ հիապշած կը պատմէին որ «Աղբիւր մէկ ձեռքով մէկ անգամէն 7 քիւրդի գլուխ կտրեր է»: Աւրիշ անգամ մը բովիներու (թիւրք գորբ) ձեռքէն ազատելու համար ծովը կը նետուի և երևբ օր լողալէն ետքը Առտէր ու Լիմ անապատներ (կղզիներ) ցամաք կելլէ: Ասոնք ջերմուանդ ուխտաւորի պէս կարօտը կը քաշէին անգամ մը գոնէ Սերոբը տեսնելու և խոստացեր էին իրենց օժիտի կէսնուկէսը միշտ նւիրել Աղբիւրի անուն:

Ժողովրդին վառ և անձկարօտ երեւակայութիւնով չափազանցւած այս զրոյցներուն մէջ ճշմարտութեան խոշոր գիծ մը կար սակայն: Իր հիանալի և կարիճ ընկերներէն մէկը, Տիգրան, սապէս կը պատմէր. «Գիշեր մը Սերոբ, Սիմօն և ես քաղաքէն կը վերադառնայինք, բացի ատրճանակէ և խան չէր է ուրիշ զէնք չը կար վրանիս: Մեր ծրագրին հակառակ հրացան չէինք վերցուցեր այդ օրը: Ռ ա հ վ ա հ ի դ ու ր ա ն ն անցնելիս, բարակի մը վրայ յանկարծ առջևնիս սնկեցան 7 հրացանաւոր քիւրդեր. «Գուր ո՞վ էք», հարցնելը և ձեռքերնին հրացանի բլթակին տանելը մէկ եղաւ: Այդ բոպէին ձեռքս կողքիս տարի ատրճանակս քաշելու համար, սակայն յանկարծ սարսափելի աղաղակ մը գոռաց ականջիս. տեսնեմ քիւրդ մը ոտքերուս տակ կը տապալտկի, իմ առաջին գործս եղաւ ուրեմն դանակը քաշել և կտրել գլուխը, երբ նկատեցի որ Սիմօնն ալ նոյն բանն ընելու զբաղած է: Քայլ մը

հեռու երրորդի մը գլուխն ալ թոցնելով, դիակները քաշեցինք ճամբուն եզերքը՝ ձորի մը մէջ աւազներուն տակ թաղելու համար: Սերոբը քիչ մը հեռուէն վազէվազ եկաւ և մեր ճակատը համբուրելով ըսաւ. «Ընկերներ, ձեր հոգուն մատաղ, եթէ գուր չըլլայիք, ես ի՞նչ պիտի ընէի»: Մինչգեռ ամէն բան ընողը ինքն էր, մենք միայն դիակները թաղած էինք: Ահա թէ ինչո՞ւ համար ծովեզերայ գիւղի աղջիկներ հիացմունքով կը պատմէին որ Աղբիւր մէկ հարւածով 7 քիւրդի գլուխ կտրեր է: Ծովը լողալն ալ սա է որ իր, Գուրգէնի և Սիմօնի խմբերը տեղէտեղ անցնելու և փախցնելու համար նաւափարական արագ դիւրութիւններ գտած էր:

«Օր մը կը պատմէ ականատես ընկերակից մը, Սոխորդ գեղն էինք, երբ լուր բերին թէ գայմագամը 20-30 ձիաւորով գիւղը կուգայ: Ամէնքնիս փութացինք գեղէն դուրս ելլել. բայց երկիւղը պատեց զիս, խորհելով որ վրանիս զէնք չունէինք դիմադրութեան համար. եթէ զարթիկները գան, կը մտածէի, մեզ ոչխարի պէս կը բռնեն և գերի կը տանին: Աչքերս շուտ-շուտ կը դարձնէի լեռներու կատարներուն՝ Սիմօնի հպարտ, ձիւնապատ սարին, ուր վերջալուսի տկար ցուրբերը կը սկսէին մարմնիլ: Քիչ մը սիրտ առի որ մութը կը կոխէր, որով կարող պիտի ըլլայինք դիւրքերնիս փոխել: Յանկարծ այդ միջոցին գեղէն մարդ մը եկաւ հեի՛հ և յայտնեց որ գայմագամը Միսէն կապեր և ծեծի տակ կուգէ անկէ խոստովանանք առնել: Սերոբի դէմքը մթնոլորտային և լայն ճակատի վրայ փրփրակոծ ծովու պէս ալիքներ գոյացան: Այդ պահուն խուսքը հեռացնելով՝ չորս ընկեր մնացինք: «Գետք է հիմակ գիւղին վրայ երթանք, ըսաւ Սերոբ, ի՞նչ կըլլայ ըլլայ»: Ծիծաղեցանք, բանի որ զէնքի կտոր մը չունէինք: Սերոբ ինքն ալ ծիծաղեցաւ, «Բա՛, զէնքի հաշիւը հեշտ է, ես իսկոյն կը խառակնրեմ այս ժայռին և ան կուտայ մեր չունեցածը: Չե՞ս գիտեր որ եթէ

Աստուած ուզենայ, քարերէն հաց կը պատրաստէ և ժայռերէն ջուր: Աս ըսելով, Սերոբը,—հրաշագործ Սերոբը, ինչպէս կըսէին ծովեզերքի հայ աղջիկները—երկու ընկերով մօտեցաւ ժայռին և բարձրաձայն ծիծաղելով սկսաւ խաչակնքել: Հուժկու երիտասարդները մեծ բար մը վար առնելով՝ բացեցաւ փոքրիկ դուռ մը, ուրկէ հազիւ մէկ մարդ սողալով ներս կրնար սպրդել: Ներս մտնող ընկերը սկսաւ մէկիկ-մէկիկ դուրս տալ պատանքաւոր ննջեցեալները: Սերոբ և միւս ընկերը յարուժիւն կուտային հրացաններուն դանօնք մերկացնելով, որոնց իւրաքանչիւրին կապուած էր երկք փամփուշտաւոր գօտի: Քիչ յետոյ ժայռը իր բնական զիւրք առաւ օէնքերը վար, ձորին մօտ իջեցուցինք և խուժքը զինելով կը պատրաստէինք գիւղին վրայ գնալ, երբ Սերոբի միջնեկ եղբայրը և երկու պատուաւոր գիւղացիներ եկան խնդրելու Սերոբէն, որ ետ կենայ իր գիտաւորութենէն, ապահովելով որ իւրենք կարողացեր են դայմագամը հանդարտեցնել, որ քանի մը հաւ և բիշ մը փերաւ պիտի չխտ կէ ու գնայ:

«Սերոբ և իր խուժքը հանգիստ կարող էին անձայն, անշշուկ գիւղ իջնալ և հոն գիշերել, բայց այդ միջոցին շրջակայ բիւրդերը թիւրք սպայ մը սպաննած ըլլալուն, Բաղէշի Ալայ բէկը գունդ մը գորքով Միփանի կողմերը եկեր էր, հայտարանցիներուն մէջ աւազակներ փնտտելու համար: Ասակածելով որ թիւրք բանակին առիթ մը կըլլայ Սոխորդի վրայ յարձակելու—մանաւանդ որ շար լեզուներ այդ սպանութիւնը Սերոբին կը վերագրէին—խուժքը որոշեց բարձրանալ Ներքովթի վրայ և հոն բաց օդին մէջ լուսցնել: Գիշերը լաւաշներու մէջ փաթաթուած մտի խորովածներով լաւ ճաշ մը ընելէ յետոյ, ճամբայ երանք լեռան գագաթը բարձրանալու: Հագիւ կէսը վեր ելեր էինք, երբ ցուրտը զգալի ըլլալ սկսաւ տեղ-տեղ ձորերու մէջ քարացած ձիւնակոյտեր, իսկ բաց տեղերն ալ խոտը հագիւ երկու մատ բարձրացեր էր: Առան գլուխը

սառն ցուրտ մը կար, որով ստիպեցանք այրի մը մէջ ապաստանիլ: Լայն քարայրին մէջ լաւ կրակ մը վառելով՝ շուրջը բողբոջեցանք ու սկսանք խօսիլ ու վիճել: Ընկերներէն ոմանք իրենց գէնքերը կը մաքրէին և կ'եղոտէին. քանինքը զոյգ-զոյգ և հերթով լեռան ծայրերուն վրայ պահնորդութիւն կընէին: Լուսը ճեղքւելուն՝ վար, Ներքովթի լճին ափը, իջանք ու բաղքը ջրով լաւցւելէ յետոյ իբր մարդանք նշանառութեան փորձեր ըրինք: Այդ օրը աչքովս կըրցայ հաստատել, որ Սերոբ աննման հրացանաձիգ մըն էր. իր գնդակը ոչ մէկ անգամ չը վրիպեցաւ նպատակէն: Իսկ ես ամաչ կը զգայի փորձապատութեանս վրայ, որ գրիչ շարժել միայն սորված էի: Այդ գրօսանքի ատեն յանկարծ հրացանի պայթիւն մը լաւեցաւ լեռան մէկ խորքէն. անգիտակ եղելութեան, ամենքը պատրաստի կեցան ուստի պատահականութեան դէմ գնելու համար. մէյ մըն ալ տեսնենք պահապանին մէկը այժեամ՝ մը շարկած՝ եկաւ և Սերոբին նւիրեց իր անմեղ ու համեղ որսը ընկերներուն առաւօտեան նախաճաշի համար: Սերոբ ոչ միայն շրջուցեց, այլև խնդրեց ընկերներէն, որ ժողով ընեն ու գտնեն այդ անկարգապահ ընկերը: Այդ քաջ որսորդը Սերոբի ամենասիրելի ընկերը, Միմօնն էր. բայց Սերոբ անողոր եղաւ և պահանջեց որ խիստ պատիժ տնօրինեն գիրենք խաբած և անակնկալ դրութեան մէջ ձգած ըլլալուն: Միմօն տամնապետ էր և ծայր կօմիտէն պատույ խաչ ստացած էր. Սերոբ առաւ անոր խաչը և զայն պարզ զինուորի աստիճանին իջեցնելով, շարժմ մըն ալ բանտարկեց: Այդ մասին գրեց նաև ծայր կօմիտէին:

«Սերոբ ժողովի ու վիճարանութեան ատեն գառնուկ էր և համբերատար, թող պոռային կանչէին երեսն իվեր, մտիկ կընէր, նոյնիսկ եթէ բռունցք բարձրացնէին, կը լսէր, բայց օրինապահութեան ու կարգապահութեան մէջ կտրուկ և խստասիրտ էր, չէր ներեր նոյնիսկ հա-

րազատ եղբորը: Իր ձեռքով քանի՜-քանի՜ դաւաձաններ
ու վատ ընկերներ դատապարտւած էին արդէն:

«Այդ նշանաւոր և հետաքրքիր դատը ընցած էր, երբ
տեսանք Սոխորդէն երկու հոգի դէպի մեզի կուգային:
Հեռագրիտակով ձանչցանք ով ըլլալին. այդ երկու պա-
րոնները եկած էին իմաց տալու Քայմագամին մեկնելը
որու վրայ իսկոյն ճամբւորեցանք դէպի գիւղ, երբ Սոսէն
եկաւ ճամբան դիմաւորեց ու հիւրընկալեց մեզ գորովա-
սիրտ հոգածութիւնով մը»:

Ահա Սերոբի շահեկան և անձնէր կեանքը իր ըն-
կերներուն հետ, կանցնինք այժմ անոր բուն յեղափո-
խական փայլուն և ալեկոծ ասպարէզին:

Սերոբ՝ Ախլաթ գաւառի Սոխորդ գիւղէն էր, համբա-
ւաւոր Խչէնց անէն, երեք հարիւր տարւան հարուստ
գերդաստան մը: Հնուց արդէն Խչէի տունը, իր հիւրա-
սիրութիւնով և հացառատութիւնով, մեծ անուն և համ-
բաւ կը վայելէր ոչ միայն Սոխորդի, այլև ամբողջ գա-
ւառին մէջ. ոչ միմակ հայեր, այլև օտարազգիներ կը
յարգէին այդ տուն ու տեղը, մեծ օճախը:

Այժմ այդ անբաւ հարստութեան ժառանգորդներն
էին չորս եղբայրներ, որոնց կրտսերն էր Սերոբ: Երէց
եղբայրը Մխէն թէ իր տան մեծն էր և թէ համայն
գիւղի տանուտէրն ու խնամատար հայրը: Մխէն իր
նախնիքների նման առանձին գութան կը բանեցնէր և
ունէր 24 լուծք եզ: Ախլաթի, մանաւանդ Սոխորդի մէջ
գոմէշ չեն գործածեր, այլ եզ, կով, ձի, էշ և քիչ ոչխար:
Իսկ վառելիքի համար Մշոյ գաշաեցիներուն նման կը
գործածեն աթար: Իրաւ է, Ախլաթ տափարակ լեռնային
է, բայց անտառուտ չէ:

Սերոբ, իբր հարուստ տան գաւակ և ամենէն սիրա-
կանը, թ ո ո ն ա կ ա ն (ազատորդի) մեծացած էր: Իր

պատանի հասակին սիրած զբաղումն եղած է ձի հեծնել,
լեռներ ժուռ գալ և որսորդութիւն ընել: Հաջիւ քանի
մը շաբաթ գիւղի տէրտէրին քով կարգայ-գրելէն ետքը՝
կը ձգէ և կը նեւտէ ինքզինք ազատ բնութեան ու լեռ-
ներուն մէջ, նւիրելով իր պատանեկան խօլ տարիները որ-
սորդութեան և քաջագործութիւններու: Որսորդութեան
առաջին փորձը սկսած էր գիւղի հաւերէն, ծաերէն և
կաշաղակներէն, զորս կը զարնէր պարսատիկով, նետ ու
աղեղով: Գիւղացիները ախ ու դար կը քաշէին Սերոբի
ձեռքէն և հարսներ ամէն օր կուրի կուգային Սերոբի
մօր, Բայազի վրայ: Մայրը, ճարահատ, կը ծեծէր սղան,
որ կը փախչէր սար ու ձորեր, ուրիշ գիւղեր և շաբաթ-
ներով տուն չէր վերադառնար:

Երբ քիչ մը շափահաս եղաւ, Մխէն, երէց եղբայրը,
Սերոբին դաշոյն մը և հրացան մը նւիրեց, հայրենատէր
բանաստեղծին ազգօգուտ խրատը կատարած ըլլալու
համար:

«Ծրք երեխան մեծանայ,
Խաղալիքներու փոխան
Հայրը ծեռքը պիտի տայ
Մի մահաբեր հրացան»...

Այդ օրը գիւղին թշուառ հաւերուն ազատագրու-
թեան աւետիսի օրն էր: Սերոբ հրացանը ուսին ամէն
օր լեռթոււմը ման կուգար՝ նապաստակ և երէ որսալու
համար: Երբ իրիկուն կը ըլլար, անպատճառ պէտք էր որս
մը, նապաստակ մը կամ թուշուն մ'ունենար հետը: Մէկ
օր անեցիները շատ ուրախացան, երբ Սերոբ վայրի եղ-
նիկ մը բերաւ, որու վրայ եղբայրը խ ը մ ը ը թ ա յ ը
Սերոբին ընծայեց: Սերոբ իր որսորդական ասպարէզին
պէտք եղածները ունէր—սուր, հրացան և իրեն պէս ան-
զուսպ մտրուկ մը: Սերոբ շուտ վարժեցուց իր պիւսէֆալը,
այնպէս որ միջոցն ալ կարճցաւ իր աշխուժ շահատա-
կութիւններուն առջև:

Սերոբի կեանքը այսպէս կը շարունակուի մինչև 21 տարեկան: Այդ միջոցին վրայ կը հասնի անոր մէկ հօրեղբայրը, Առաքելը, որ Պօլսէն նոր վերադարձին, Ներսէս պատրիարքի ժամանակակից ազգային կեանքով խիստ ոգևորեալ ու յափշտակեալ էր: Այդ օրէն Սերոբի մտքին մէջ նոր փուշ մը մտաւ կամ՝ աւելի նոր լոյս մը արշալուսեց, երբ իր հօրեղբայրը ըսաւ անոր. «Սերոբ, իրաւ է, դուն լաւ, կարիճ որսորդ ես, նշան առած տեղդ կը գամես, բայց բաւական չէ վայրի գազաններ որսար շատ հեշտ է ատ, երբեմն մարդ-գազաններ ալ որսալու է՞. . .

«Եթէ քու գէնքէդ շահ չունի չայաստան՞. . .

Սերոբ ինքն անձամբ կը պատմէր որ իր յեղափոխական մտքերու մեծագոյն մասը պարտական է իր մեռած հօրեղբոր՝ Առաքելին: Հօրեղբայրը սակայն նկատելով, որ եղբօրորդին շատ յանդուգն և անսանձ քայլեր կ'առնէ, գանի քիչ մը խեղճեցնելու համար, կ'ամուսնացնէ, ինչ որ բնաւ արգելք չըլլար անոր որսասիրութեան. առաջ որսերէներ շղկած կը բերէր, պսակելէ յետոյ քիւրդ կ'որսար: Օր մը լեռը երկու քիւրդի հետ կուէ կը բռնուի մէկը կըսպաննէ, միւսը կը փախի կազատուի: Հօրեղբայրը Սերոբը քիւրդերու վրէժխնդրութենէն և կառավարական խուզարկութիւններէն ազատելու համար, 1891-ին գաղտնի Պօլիս կը փախցնէ՝ միւս հօրեղբոր ժող աշխատելու համար:

Ազրբեյի գործունէութիւնը քիւրդ աղաներուն նախանձը և կառավարութեան ուշադրութիւնը գրաւած էր: Այս վերջինը ամեն կերպով կուզէր մէջտեղէն վերցնել այդպիսի ապագայի վտանգաւոր, յանդուգն երիտասարդ մը: Երբ ծածուկ Պօլիս անցաւ և հետկորուստ եղաւ, Ախլաթի կառավարիչը զիմեց Բաղէշի կուսակալին, և կուսակալն ալ տեղեկագրեց Պօլիս: Պօլսոյ ոստիկանութիւնը, Բաղէշի տեղեկագրին վրայ, շան պէս Սերոբի

կուէն կըլլայ և կուզէ զոյն ձերբակալել: Օրին մէկը, Ազրբեյ իր սովորական գործերով զբաղած ատեն, երկու ոստիկան վրայ կը հասնին. Ազրբեյ խեղճ կը կուսէ գործը ինչու՞ն է: Ոստիկանները, կասկած չի տալու համար, անուշ-անուշ և ժպիտը երեսնուն քանի մը դէս ու դէն հարցումներէն ետքը՝ կուզեն իմանալ Սերոբի անունը և որտեղացի ըլլալը: Ազրբեյը խոյս կուտայ ճիշտ անունը տալէ:

— Սերոբ Ասրգանեանը դուք չէ՞ք— կը հարցնեն ոստիկանները խորամանկօրէն:

— Չէ:

— Մի՛ վախենաք, վտանգաւոր բան չի կայ. եթէ դուք չէք, շնորհ ըրէք մեզի ցուցնելու, կարելի է դուք ձանչուր էք անոր հետ: Ապահով եղիք, վնասակար բանի համար չէ միտուելիս, այդ մարդուն օգտակար բան մը ունի՞նք ըսելիք:

Ոստիկանները՝ իրենց իւրաքանչիւր հարցումին կոշտ պատասխաններ ստանալէ յետոյ՝ կը հեռանան: Իսկ Սերոբ ոստիկանական այդ առաջին անյաջող փորձէն ետքը, կը վճռէ այլևս Պօլիս չը մնալ, և մէկ օր, Պօլսոյ մութխոնաւ բանտերուն մէջ փտտելէ առաջ՝ առանց իր նպատակին հասնելու, վաճառականի մը շնորհիւ կը ձգէ Պօլիսը և 1892-ին կերթայ Ռուսմանիոյ Սուլինա բաղաբը, ուր կային արդէն բաւական թւով հայաստանցի պանխոններ:

Ճարպիկ և ժիր երիտասարդ, ուր որ երթար, անգործ չէր մնար. Նախ զբաղում մը կը գտնէ Սուլինիայի մէջ քանի մը ամսէ ետքը իրեն առանձին սրճարան մը կը բանայ, ոչ թէ փող շահելու նպատակով, այլ միմիայն պարագ չի մնալու համար. լաւ գիտէր, որ իր ծնողքը ընտանիքը իրեն կարօտ չէին: Սուլինիայի մէջ միւլթարութիւնը և ոգևորութիւնն էր պանդուխտ հայութեան անոնց կը քարոզէր միութիւն և եղբայրութիւն. Բիչ

ատենէն քահանայութիւնն ալ ձգեց և խոհարարութիւնն ընել սկսաւ, որ նմանապէս երկար չը տևեց. 1893-ի քօլերային պատճառով խանութն ալ փակեց:

Համաճարակին առթիւ քաղաքին ժողովուրդը ցիր ու ցան փախաւ, իսկ հազարի մօտ հայ պանդուխտներ կը շտապէին ժամ առաջ հեռանալ քօլերայի սարսափէն, բայց առանց անցագրի ըլլալուն, գամուէր մնացեր էին խեղճերը: Սուլինայի հիւպատոսը մէկ երկու անցագիր տալէն ետքը դադրեցօց՝ ըսելով թէ անցագիրները հատած են: Բայց ի՞նչպէս սպասել. քօլերան անխնայ ջարդ կընէր, և անհրաժեշտ էր շուտ փախչիլ-աղատել: Աղբիւր՝ տեսնելով իր հայրենակիցներու խուճապ դրութիւնը՝ երկու ընկերով կը դիմէ հիւպատոսարան և կը պահանջէ, որ շուտով անցագիր տրելի հայ պանդուխտներուն, սպառնալով միանգամայն հիւպատոսարանին պատուհանները, դռները կտոր-կտոր ընել, եթէ մինչև չորս ժամէն անցագիրները չը յանձնէին: Մէկը չի կար, որ Աղբիւրէն չի վախնար. առիճի լեզի կերած էր ոչ ոք մարդը. շատ երկայն չէր խօսեր. խօսք ու հարեած մէկ էր:

Հիւպատոսը՝ ճարահատ և ահաբեկ՝ քանի որ անցագիր չի կար, դիւրութիւն մը կը գտնէ. ամէն մէկուն մէյմէկ կտոր թուղթ կը յանձնէ, որով ամէնքը շուտով կը սկսին հեռանալ. քանի մը որ ետքն ալ թըքական շոգենաւ մը գալով՝ հրակէր կընէ բոլոր տաճկահայատակներուն, որ եթէ կը փախաքին, առանց ծախքի և անցագրի պիտի փոխադրուին Տաճկաստան: Քաղաքը մարդ չի մնար, բայց Սերոբ դեռ հոն կը սպասէր, մինչև որ քօլերան կը սկսի մեղմանալ և հիւանդութիւնը բոլորովին կը վերջանայ: 1893-ի աշունին միայն կը ձգէ քաղաքը և կանցնի Պաթուճ, ուր ժամանակաւորապէս մէկ երկու ընկերով զբաղում մը կը գտնեն, սպասելով որ Տաճկահայաստան մտնելու առիթը գար: Արդէն այդ նպատակով մեկնած էր Սուլինայէն:

Քիչ յետոյ Պաթուճէն կանցնի Արին, հոնի դաշնակցական կոմիտէին հրահանգներուն համեմատ գործի սկսելու համար: Արինի կոմիտէն նախապէս հաւատ չընծայեր՝ թէ այդ երիտասարդը կարող ըլլայ երկրին մէջ ծանր գործի մը գլուխը անցնիլ: Սերոբ ճարահատ, բայց ոչ յուսահատ, իր կուրծքին տակ ամուր պահելով իր հայրենիքի տար սէրը, կանցնի Վովկաս, ինքզինք ծանօթացնելու և իր ձայնը լսել տալու համար: Այնտեղ կը ծանօթանայ դաշնակցական ներկայացուցիչներէն մէկուն հետ, որ՝ տեսնելով հազիւ երեսուն տարու այդ երիտասարդին դէպի հայրենիքի սուրբ գործն ունեցած անշէջ սէրը, հաւատքն ու համակրելի անձնավատահուժիւնը, կ'որդեգրէ զայն անձնակցներու բանակին մէջ:

Վովկասի կոմիտէն կառավարկէ անոր զինավարժութեան փորձեր ընել, բայց Սերոբը տղայ հասակէն արդէն իր սիրական մասնագիտութիւնը ըրած էր գէնք գործածելը, երկարբարակ փորձերու պէտք չունէր. կը մնար լոկ արագածիգ հրացաններու գործածութեան եղանակը սերտել, որ շատ-շատ երկու օրուան մէջ լմնալիք բան էր իրեն համար:

Զէնքը, ուր որ երթար, անբաժան ընկերն էր: «Տղաք — կըսէր ընկերներուն և բոլոր հայերուն — առանց հացի մնացէք, առանց գէնքի մի՛ մնաք»: Իրեն նշանաբանն էր՝ «միութիւն և գէնք»: Բարբարոս քիւրդերն իսկ մէկ բերան կը վկայէին, որ ինչքան ալ հեռու և մութ ըլլար, Սերոբ փաշայի գնտակէն անկարելի էր պրծիլ:

Վովկաս հրոսախմբին մէջ ընդունուելէ յետոյ, ալ դուր-դադար չունէր. կայծ ու կրակ՝ ասդին կը վազէր, անդին կը վազէր՝ գէնքեր տարածելու համար: 1893-94ի ձմրան շարունակ պատերազմիկ խուժբեր կը կազմէր, կայցելէր զանազան տեղեր, նոյնիսկ քանիցս մտաւ իր բնագաւառը, առանց ծանչցւելու, բացի մի քանի ընկերներէ, որովհետև կը զգուշանար: 1894-ի գարնան Աղբիւր քանի-

քանի անգամ գնաց եկաւ Տաճկահայաստան, իսկ նոյն ամրան մասնակցեցաւ Մասուն գնացող հրոսակմբի մը, բայց մինչև իրենց Մուշի կողմերը հասնելը, Մասուն ինկած էր: Այդ ժամանակն էր որ Սերոբ հաստատապէս վճռեց յեղափոխական մեծ դեր մը կատարել: Հողը անձնէր ընկերներ պատրաստ կը գտնէր իր շուրջը: 1894-95-ի ձմեռն ալ գրեթէ կովկաս անցնելով, գարունը եկածին, բողբոջին թողուց օտարութիւնը և քանի մը ընկերներով մտաւ Հայաստան, իր պաշտած երկրին մէջ, իր հոգով սրտով սիրած յեղափոխութեան աւելի լայն և աւելի ազատ թուիչ տալու համար:

Սրտին մ ու ր ա տ ի ն կը հասնէր վերջապէս:

Հինգ տարի պանդուխտ մնալէ ետքը՝ Սերոբ, որոշ ծրագրով և աւելի հասունեցած ու կազմակերպւած գաղափարներով, վերադարձաւ իր հայրենի երկիրը, որուն հողն ու ջուրը կը բաշէին զինքը: Իր գործունէութեան կեդրոն և վայր ընտրեց մասնաւորապէս Ախլաթի գաւառը և ընդհանրապէս Բաղէշի նահանգը: Կառավարութիւնը շատոնց մոռցեր էր սպաննւած բրդերու խընդիրը, սակայն բրդերը երեկան պէս դեռ մտքերնին էին պահեր այդ սպաննութիւնները և չէին մոռցեր: Ժողովուրդը իրաւամբ կ'ըսէ. «Հագար տարին կանցնի, քիւրդի տարին բըսաբ, բըսաբ (սպասէ, սպասէ) չանցնիր»: Սակայն և այնպէս Սերոբ մինչև երկու տարի կըրցաւ երկրին մէջ ազատ շրջիլ առանց մեծ կասկած հրաւիրելու:

Հայկական ինքրի շուրջը բարձրացած յուսատու աղմուկները, կոտորածները, յեղափոխականներու գերմարդկային ճիգերը բաւականին թօթեւած էին ժողովրդին թմրութիւնը: Սերոբ, հայ ժողովրդին նոր գարթող կենդանի խռովքէն օգտւելով, հուժկու ինքնապստահութիւնով բրբոսականդի ձեռնարկեց. Մուշ, Մասուն, Բաղէշ, Պուլմանըն ևլն աշխարհք ման կուգար, երիտասարդու-

թիւնը իր հայրենասիրական կոչումին ճամբուն մէջ գնելու, անոնց սէր ու հոգի ներշնչելու համար: Երկար ատեն, չէրքէզի զգեստով կամ ուրիշ տարազով ծպուած, իր ափ մը ընկերներով ժուռ կուգար, ամէն տեղ կապեր հաստատելով ու կօմիտէներ կազմելով:

Սերոբ առիւծի սիրտ ունէր, ինչպէս նաև քաղցր լեզու, այնպէս որ իր անուշ և վեհանձն բնաւորութեան շնորհիւ այնքան սիրելի ու պաշտելի եղաւ ժողովրդին, որ անոր մէկ խօսքը երկուք չէր ընէր: Բացարձակ հեղինակութիւն շահած էր Ախլաթի, Բաղէշի, Բուլմանընի մէջ: Այս վերջին գաւառին նախկին գործիչներու կողմէ հեգնորէն «կենդանի ննջեցեալ» անունը կը տրւէր, որովհետև հոն երբէք ոչ որ յաջողութիւն չէր ունեցած: «Հովիւր հովին լեզուէն լաւ կը հասկնայ» — կ'ըսէ ժողովրդական առածը. այսպէս եղաւ նաև Սերոբի համար, որ իր դիւթող լեզուով և իր փայլուն մ աւ գ էր — գոր «մովի-գար» կ'արտասանէին — հրացանով գերեց գաւառին բողբո երիտասարդ սրտերը: Միևնոյնը տեղի կունենար Բաղէշի մէջ: Մինչև 95 թ. Բաղէշ Հայաստանի հրէաներու ժողովածու մը նկատւած էր: Բայց 96-ի կոտորածներէն ետքը, Սերոբի և հերոս Գուրգէնի անմիջական ազդեցութեան տակ, պատկառելի ուժ մը ծնաւ, որ կառավարութեան ոչ-նւազ մտահոգութիւն պատճառեց: Բաղէշի կառավարիչը, եկաւ ժամանակ մը, որ օր ու գիշեր Սերոբին Բաղէշ մտնել-լլելու լրատական լուրերով և գայն ձեռք անցնելու միջոցներով զբաղած էր, որուն հետեւանքն եղան երկար և սպարդիւն խուզարկութիւններ: Զանձրացած՝ վալին այլևս ամէն մատնիչի չէր հաւտար: Սակայն Սերոբի անունը երթալով սարսափ կ'ազդէր քաղքեցիներուն, որու վրայ որոշեցաւ որ քաղքին ցերեկւան պաշտպանութիւնը յանձնել թիւրքերուն, գիշերը հոյներուն: Քանի մը օր վերջը երբ փոխի Գէհմի էֆէնտին սպաննեցին, ոչ միայն թիւրքերը այլ նոյնիսկ կա-

2500 - 2007

աւարութիւնը չէր համարձակեր գիշերները դուրս գալ խուզարկութիւններ կատարել կամ ծամբաներուն հսկել: Հակադրեցութիւնը զօրեղ էր. շատ յայտնի մատնիչներ ջերմ ազգասէրներ դարձան և Սերոբին ուէ պաշտպանութիւն չէին խնայեր:

Ախլաթի մէջ Սերոբի գործունէութիւնը աւելի հօր կերպով շեշտեցաւ: Հոն ամէն տեղ գոնեքը բաց էին իր առջև: Բայց քիւրդերը և մի բանի դաւաճան հայեր կ'աշխատէին մանրամասն տեղեկութիւններ հաւաքել և օրրօրին հաղորդել կառավարութեան:

Այդ ամառը «Ջան-Ֆէդայիներու» շարունակ արշաւանքներէն՝ քրդերուն սիրտը գողը պատած էր. «Ստուն կոտորող իրենց եղբայրներուն վրէժը լուծելու համար Ռուսիայէն եկած ջան-Ֆէդայիներ կը վխտան այս կողմերը: որոնց մէջ է այն քաջ մարդը, որ ժամանակ մը յայտնի էր ամէնքին Սոխորգայ Սերոբ անունով»: Կերթային այսպէս կը պատմէին կառավարութեան: Կառավարութիւնը սկսաւ իր խուզարկութիւնները իսկ քրդերը ահ ու սարոսափի մատնեա՞ծ, մէկ-երկու հոգով երբէք չէին համարձակեր հայ գիւղերը ոտք կոխել, ինչպէս առաջները երբ ամէն անբարոյականութիւն և գողութիւն թոյլ կուտային իրենց:

Սերոբ սրտի անհուն գոհունակութիւն մը կը զգար՝ տեսնելով իր անձնէր և հայրենասէր գործունէութեան բարի արգասիքը: Բայց որպէսզի իր սիրած ժողովրդին ապահովութիւնը չի վտանգւի և կարող ըլլայ ամէն ընդհանրապէս պատրաստ գտնել զօնութեան վաղելու համար, ձգեց երդեքը և փոխադրեցաւ լեռնէլեռ, ուր էին իր հողմասոյլ ծառէ պալատները, երկնքի կախ ջահերը և ազատութեան ծամբան:

97-ի ամառը Հասնանցի քիւրդ ձիաւորներ Թեղուա գեղի տաւարը կը բռնէ: Աղբիւր, լսածին, չորս ընկերներով կը վազէ, կը յարձակի քիւրդերուն վրայ, որ տա-

ւարները ետ առնէ: Կատաղի կռիւ մը տեղի կ'ունենայ: Քրդերէն երեքը՝ տաւարը առջնին ձգած՝ արագ կը քշեն, մինչգեռ մնացածը կը շարունակէ կռիւը, որ կը տևէ վեց ժամ և կը վերջանայ գիշերեան ժամը մէկին: Քիւրդերը իրենց շատուրութեան շնորհիւ կը յաջողին փախցնել արջառները, բայց կուրի դաշտին մէջ կը ձգեն բանի մը դիակներ և վիրաւորներ, առանց հայերուն վնաս մը հասցնելու:

Աղբիւր իր գաշնակցական պզտիկ ուժով պահապան հրեշտակն էր դարձեր այդ կողմի հայ գիւղերուն և Ազրայէլը՝ իր թշնամիներուն:

Օրին մէկը Սոխորգ գիւղին վերև, քսան բոպէ հեռու, Ս. Աստուածածին անունով հին մատուռի մը մօտ նստած էր Սերոբ իր երկու ընկերներուն հետ, որոնց մէկը շ. . ., առիւծի պէս տղամարդ մը, տաք-տաք կը վիճէր հրացանով նշանառութեան մասին, որուն մէջ Սերոբ անգուզական էր: Յանկարծ վարի ձորէն ձայն, աղմուկ կը լսուի: Հասնանցի երեք քիւրդ ձիաւորներ էին, որոնք գիւղացիներուն դաշտերը աշխատանքի ելած ատեննին՝ Ծղակ գիւղի նախիրը օրցերեկով եկեր յափշտակեր կը տանէին: Ո՞վ կը համարձակէր նէմրուա լեռներուն մէջ հասնանցիներուն հետեւիլ—եօթը գլխէն դե ըլլալու էր:

Աղբիւր աս տեսածին պէս սիրտ կուտայ ընկերներուն և դառնալով շ. . .-ին՝ «խօսքի ժամանակ չէ հիմա, ահա-ւասիկ թալանը մեր վրայէն՝ պիտի անցնի. ձեզ տեսնեմ, շտապեցէք խլել անոնցմէ»: Երկու ընկերները ծառածուփերու մէջէն կը բալէին աւազակներուն վրայ: Աղբիւրը, ինքը անխուփ նստած, արծիւի աչքերով կը հետևէր իր ընկերներու ընկիւրքին: Քիւրդերը կը մօտենան, հայերը հեռուէն կը կանչեն որ թալանը ձգեն, քիւրդերը մտիկ չեն ընելու, ընդհակառակը կատաղաբար կրակ կընեն, որոնց կը պատասխանեն հայ երիտասարդները: Աղբիւր տեսնելով, որ իր ընկերներուն դիրքը խախտու է և չը

պիտի կրնան քրտերը վանել—արդէն Հ.ն ալ կը կան-
 շէր. «Աղբիւր ջան, հասիր, Աղբիւր ջան»,—կը ցատկէ
 անմիջապէս և առաջին գնդակին՝ մէկուն աջ ձեռքի եր-
 կու մատները թուցնելով, ասպետաբար հետուէն ձայն
 կուտայ կուծերուն. «Ես Սերորն եմ, այժմ երկու մատ-
 ներնիդ կտրեցի, որովհետև համարձակեցաք գնդակ ար-
 ձակել ընկերներուս վրայ. եթէ շարունակէք, երեքդ ալ
 աս բոպէին Նեմրուտի թուշուներուն կեր կ'ընեմ»:
 Քիւրդերը տեսնելով իրենց վիրաւոր ընկերը՝ սարսափա-
 Տար կը ձգեն նախիրը ու կծիկը կը դնեն:

Աղբիւրի տարտիքն էր, ամէն անգամ, երբ դէպք մը
 պատահէր, համարձակօրէն իր թշնամիներուն երեսին
 կ'ըսէր. «Ես Սերորն եմ, որ այս գործը կ'ընեմ. չըլլայ
 որ անմեղ ժողովրդին դպչիք»:

Յարատև, անխոնջ և ջերմեռանդ աշխատութիւնով
 Սերորը յաջողած էր բաւական թւով վրիժառու հերոս-
 ներ պատրաստել, որոնք՝ հմայած իրենց վարպետին, այդ
 հերոսական սրտի տէր զինուորին անձնէր և հիանալի
 գործունէութենէն, ամեն զոհարերութեան և սխրագոր-
 ծութեան պատրաստ էին:

Սերորը, աղբիւրը ազատութեան ծարաւի ժողովրդին,
 իր չքնաղ կնոջ Սուէին սրտին մէջ գտած էր ներշնչումի
 մարուր խորան մը և զիւցազնուհի մը սարսուռը:

«Բառէշ վեայէթ Անուշ Սաւոյ ձոր,
 Սուէն կը կանչէ, հոգի ջան, կեանքդ ազգին տուր»:

Սերորը իր կուռղի անգուգական տաղանդին հետ ունէր
 նաև կազմակերպողի ձիրք և ընդունակութիւն: Աջ միայն
 մարտական խուճեր կազմակերպեց, զինուորական կար-
 գապահութիւնով և հնազանդութիւնով, այլև իր գտնուած
 շրջանակին մէջ փորձեց տեսակ մը ինքնավարչական դրու-
 թիւն հաստատել: Ախլաթի ամէն-մէկ գիւղի մէջ բանի-
 բուն և ձեռնհաս անձինքներէ կազմուած մարմիններ

ստեղծեց, որոնք՝ իրենց իրաւասութեան տակ՝ բոլոր յա-
 րաբերական կամ քաղաքային գործեր գատելու և վճիռ-
 ներ տալու իրաւունք ունէին, փոխանակ կառավարութեան
 անբանդ միջամտութեան դիմելու: Նոյնիսկ եթէ ոճիր
 պատահէր, իրենք իրենց ձեռքով կը վերջացնէին: Միմի-
 այն ամենածանր և կնճռոտ պարագային, երբ տեղական
 ինքնօրէն դատարաններ անկարող ըլլային վճիռ մը տա-
 լու, կը դիմէին Թ... Բիււոյին կամ տեղական լեզուով,
 Կենդրոնական ժողովին, որու նախագահն էր ինքը Սե-
 րորը, և իբր գերագոյն ատեան, անոր վճիռը բացարձակ
 էր: Այնպէս եղաւ որ ոչ մէկ գիւղացի չէր մտաբերեր
 ուէ գործի համար կառավարութեան դիմել՝ անոր ար-
 դարութիւնը աղերսելու համար: Սէր, միութիւն և եղ-
 բայրութիւն զգալիօրէն իրենց լուս երեսը կը ցցնէին
 Ախլաթ գաւառի մէջ: Խոռովութիւնները, անկարգութիւն-
 ները կսկսէին անհետանալ. ժողովուրդը բարեխաւ դրու-
 թեան մէջ՝ իր հացին ու ջրին տէրն էր, շնորհիւ այն
 ապահովութեան, որ հայ յեղափոխականները ստեղծած
 էին և որուն առջև հակառակօրդ թշնամիներն իսկ ա-
 մօթահար և պատկառոտ, չէին վարաներ իրենց համա-
 կրանքը և գոհունակութիւնը յայտնել և եթէ ուէ գատ
 ունենային՝ կամչնային կառավարութեան միջոցով տեսնել:
 Մինչև վերջերը այսպէս էր նաև Սատունի մէջ:

Այսպէս Ախլաթ գաւառի վարչական վերին հսկողու-
 թիւնը կախած էր Սերորէն, որ կը կառավարէր երկիրը
 երբեմն իր այցելութիւններով, շատ անգամ ալ թղթակ-
 ցութիւններով: Սերորը, իրաւ է, մանկութենէն կարգալ-
 գրել չէր սորված, բայց պանդխտութեան մէջ բաւակա-
 նաչափ դարգացած էր. կը գրէր պարզ նամակներ, սոմ-
 սակներ և ստորագրելէն յետոյ ալ կը կնէր իր արծա-
 թէ մատանիով, որ Ա. Ս. սկզբնատուերը կը կրէր: Թեր-
 թեր, գրքոյկներ շարունակ կը կարդար և պարզ ու ա-
 մենալուրջ նկատողութիւններ կ'ընէր: Իր կարծիքը բար-

մաթիւ բանիմաց և ի ն տ է լ ի կ է ն տ ընկերներու կողմէ սիրով և հիացմունքով կը գնահատուէր:

Բայց երթալով Աղբիւրի և անոր քաջարի խմբին գոյութիւնը կառավարական շրջանակներու մտատանջութեան նիւթ կը լլար: Մէկ օր՝ Պօլսէն կարուկ հրահանգ եկաւ որպէսզի ողջ կամ մեռած, ինչ գնով ալ ըլլայ, ձեռք ձգւի ապստամբ հայը, որուն համբաւը օրէօր կը մեծնար, հիացում և սոսկում պատճառելով:

Կառավարութիւնը նախապէս զգուշացաւ ձայնը դուրս հանել, և եւրոպական ներկայացուցիչներուն ուշադրութիւնը չը հրաւիրելու համար՝ հայերէ և թիւրքերէ գաղտնի յանձնաժողով մը կազմեց, որուն անդամները գեղէ-գեղ ման գալով՝ գիւղացիներէն խոստում ու ստորագրութիւն կ'առնէին, որ Սերօրին և իր խմբին ունէ օժանդակութիւն չընեն և չի հիւրընկալեն:

Օգուտ չըրաւ:

Այդ օրէն կառավարութիւնը բացարձակ և անողոր կերպով սկսաւ հալածել այդ հայ կորիճներու խումբը, որ հայ յեղափոխութեան անսպառ կորովը կը մարմնացնէր մեր թշուառ հայրենիքին մէջ: Այդ յուսահատ հալածողները տեղի տւին շարք մը ընդհարումներու, որոնց մէջ հայ յեղափոխականը ցցուց իր բարոյական ու ազմական առաւելութիւնները:

Ընդհարումներու այդ շարքին մէջ նշանաւոր պիտի մնայ 1898 հոկտ. 20-ի կռիւր:

Այդ օրը Աղբիւր և իր ընկերներէն 16 հոգի կը գտնուէին Բաղէշէն կէս ժամ հեռու, ուրկէ պիտի անցնէին երթալին: Մատնութեան մը վրայ՝ կառավարութիւնը լուր առնելով իսկոյն ջոկատ մը զօրք կը զրկէ, որ առտուն կանուխ կուգայ, կը պաշարէ գիւղին չորս կողմը և շրջակայ սարերը:

Աղբիւր, անցած-գարձածին իրազեկ, կաճապարէ դուրս ելլել իր թաքստոցէն՝ կուի յարմար գիւրքեր գրաւելու

համար: Թշնամին գանձը տեսածին՝ կրակի կրակ ընել:

— Տղա՛ք, կը պողայ Աղբիւր, կուեցէ՛ք և դիմացի քարերը բարձրացէ՛ք:

Հայ քաջերը թշնամիի կրակին տակէն անվրդով՝ գիւղին դիմաց՝ բլուրները կը մագլցին: Այդ միջոցին հայ աղոց մէկուն օտքը թեթեւ կը վերաւորուի:

Անգամ մը, որ կը հասնին թաքստի տեղերը և դիրքեր կը գրաւեն, այլևս իրենք կը սկսին կարկուտի պէս կապար տեղալ: Ամբողջ ջ ժամ կը տեւէ կռիւր, բայց թիւրքերը կեցած տեղերնին գամուած՝ գլուխնին չեն կրնար վեր բարձրացնել: Հրամանատարը, կատաղած, քաղաք կը վերադառնայ՝ թնդանօթ և նոր զօրք բերելու:

— Ի՛նչպէս եղաւ, կը հարցնէ կուսակալը, պիտի բռնէ՞ք, խորտակէ՞ք այս անգամ թէ ոչ:

— Այո՛ կը կոտորենք ամէնքն ալ, կամ ողջ կը բռնենք. այս անգամ ձեռքնէս չեն ազատուիր, կը պատասխանէ հրամանատարը:

Օգնութեան հրաւերին վրայ՝ շրջակաները եղած բոլոր քիւրդերը, նոյնիսկ խուժանէն մաս մը, ձեռքը անցած գէնքով, վազեր եկեր էին Բաղէշէն՝ Սերօր փաշան ձերբակալելու համար:

Բայց այդ անխորհուրդ և մոլեռանդ ոգևորութիւնը շուտ սմբեցաւ: Ֆէղայիներու սուլող գնդակները տարարդնած էին այդ ամբոխը, որ մահաւան սոսկումը ունէր: Խուճապը ահաւոր և ծիծաղելի էր միայնգամայն:

Ժամը 6 էր, երբ թնդանօթներու առաջին որոտը սկսաւ արձագանքել լեռներու լանջերուն վրայ:

Կանոնաւոր զօրքը կատաղի կը կուէր, մինչ մէկ կողմէն անընդհատ ռազմամթերք կը հասցնէին քաղաքէն: Իսկ ֆէղայիները իրենց մօսիները կը շտկէին ուղղակի թնդանօթաձիգներուն վրայ, որոնցմէ քանիներ գլորեցին, այնպէս որ այլևս ոչ ոք սիրտ կրնէր նորէն լեցնել պարպուած թնդանօթները, որոնք պատերազմի դաշտին վրայ

անգործ կը յօրանջէին: Քանի մը անյաջող փորձերէ ետք, հազարապետը կը հրամայէ ջոկատին միահամուռ արձակել հրացանները, որոնց մեծագործ որոտումը կը թընդացնէր սարձոր: Օգտուելով այդ աղմկալից միջոցէս, թնդանօթաձիգները կաճապարեն կերպով մը լեցնել թնդանօթները: Ռումբերը կը սուրան, կը թռչին ֆէղայիններու գլխուն վրայէն առանց անոնց վնասելու: Հայ հերոսները աւելի ու աւելի կողեւորւին և իրենց շեշտահար գնդակները դիտապաստ կը փռեն թնդանօթաձիգներէն չորսը, որոնց մէկը, իբր պետ, մեծ յարգ կը վայելէր կառավարութեան մօտ:

Թիւրք հրամանատարը, շարած ու կատաղահար, թնդանօթներուն անզօրութիւնը տեսնելով, հրաման կընէ բանակով գրոհ տալ ափ մը բաջերուն կեցած դիրքերուն վրայ:

Զօրքը հաղիւ առաջ կը խաղայ, հայ գնդակներու տարափին տակ՝ հասած տանձի պէս կը թափին նախայարձակները: Ասոր վրայ յուսահատօրէն գօրքը կը նահանջէ, անիծելով հրամանատարը, և սրտին մէջ ուխտելով ուրիշ անգամ «ջան ֆէղային» վրայ չերթալ:

Կռիւր կը շարունակի հեռաւորութեան վրայ, բայց աւելի պաշտպանողական և պաշարողական գրութիւնով: Աղբիւրին խրախուսական խօսքերը առիւծի կը փոխէ հայ կտրիճները, որոնք ուրախ-ուրախ կ'երգեն ու կը կուրին, թշնամին գնդակահար ընելով: Ժամը 10-ին մօտերը՝ թշնամիի գնդակ մը գլխէն կը զարնէ բուլանընցի ընկեր Սարգիսը. քաջը անշշուկ կը կրի և կաւանդէ հոգին: Քովի ընկերը լուր կուտայ Աղբիւրին:

- Սարգիսը, չը գիտեմ, քնա՞ւ, ի՞նչ եղաւ:
- Բան չկայ, ան թող քնէ, գուք կուեցէք, կը պատասխանէ Աղբիւր:

Կռիւր անդուլ մոլեգնութիւնով կը տեւէ մինչև իրիկ-

ւան մութը, և թշնամին պատկառելի հեռաւորութեան մը վրայէն քայլ մը առաջ չի կրնար գալ:

Հեռանալու ժամանակն է: Մերկները չորս կողմէն պաշարած են. թշնամին իր ներկայութիւնը կը մասնէ վայրենի աղաղակներով, իր զոհ տւած անչափ դիակներու տեսքէն մոլեգնած:

Աղբիւր կը հաւարէ իր ընկերները, բոլորը միասին և անշշուկ դիրքերու մէկ կողմէն վար կիջնեն, որպէսզի եթէ պատահին թիւրքերու՝ զարնեն անցնին: Սակայն ապահով կը յաջողին կտրել շղթան, երբ թշնամին միամբտօրէն կը շարունակէր տակաւին գնդակօծել ամայացած դիրքերը:

Այդ դիւցազնական և անմահ կուրին մէջ՝ Սերօթի ընկերներէն մինակ բուլանընցի Սարգիսը կըսպանւի և երկու ընկեր ալ թեթե կերպով կը վիրաւորւին: Թըշնամիին կորուստը 30-էն աւելի էր:

Կուրին օրը քաղաքին ամբոխը կը յարձակի հայոց խառնութիւններուն վրայ կողոպտելու համար. հայերը կը դիմադրեն, երկու զոհ և 30 վիրաւոր ունենալով: Կառավարութիւնը կը փութայ սակայն խառնակութիւններուն առջևն առնել:

Բարշէնի դէպքը ահ ու սարսափի մէջ ձգեց թիւրք ժողովուրդը. ֆէղայիի աղգած սոսկումը չափ-սահման չունէր: Կառավարութիւնը կրկնապատկեց դիշերապահներու խումբերը, վախնալով որ Սերօթ քաղաքին վրայ կը յարձակի յանկարծ: Իսկ հայերէն անոնք, որ անտարբեր էին, այդ օրը պարծանքով ու յարգանքով բերան կառնէին ֆէղայիի՝ ազատութեան զինուորի անունը, որ հաւատ և յօյս կը ծաղկեցնէ սրտերու մէջ:

Բարշէնի կռիւր կամ ճիշդը՝ ճակատամարտը, բուռ մը անվեհերներու և ռազմաւոր բանակի մը միջև, Սերօթի համբաւին թեւեր տւաւ և անունը պատկառելի բրաւ: Պատերազմի ասպարէզին վրայ, ուր քաջերու սահ-

մանը գէնքն էլ հայ ֆէդայիները մէկ նահատակ միայն զոհերով, ոլոր-մնոր ճամբաներէ մուտ գիշերով թշնամուն յուսահատ պատնէշները կանցնէին ու հպարտօրէն կը լսէին քրդերուն բարկ և սրանեղ խօսակցութիւնը. «Ո՛վ որ ամսական կառնէ, թո՛ղ ան երթայ մեռնի թագաւորին համար»:

Թիւրքերը, որոնք ամբողջ օրը հազիւ 12 ձեռք թընդանօթ արձակած էին, կը կարծէին, թէ ափ մը քաջերը կուռ և անխղելի շղթայի մը մէջ առած՝ իրենց ճանկերուն տակն են:

Առտուն, երբ լուսը բացեցաւ, թիւրքերը ամօթահար և ափիբերան մնացին, երբ տեսան որ բլուրը պարպուեր է. թռչունները թռեր էին վանդակէն: Այդ օրէն Սերօթ թիւրք հասարակութեան համար դարձաւ Սերօթ փ ա շ ա յ: Սակայն Տարօնի հերօսը ատելով կ'ատէր ագանունը. «Ի՛նչ, կ'ըսէր, մենք փաշաներուն ու աղաներուն դէմ կը կուռնը, այժմ ե՛ս փաշայ ըլլամ»...

Այդ եզակի կուէն ետքը, զգալով որ անհնար է Սերօթը ձեռք ձգել, որ բոլոր օսմանեան հրամանատարներուն պատիւը կը ջախջախէր, ինչպէս նաև իր գիւրքը կը վտանգէր, Բաղէշի վալին պատգամաւոր խրկեց անոր, հարցնելով թէ ի՛նչ է ուզածը, և երկրորդ՝ մասնաւոր տեսակցութիւն մը կը խնդրէր անկէ:

Սերօթի պատասխանը լակոնական եղաւ, ինչպէս վաշել է իրեն պէս ամեհի զինւորի մը. «Թողէք մեզ որ հանգիստ ապրենք»: Իսկ տեսակցութիւնը մերժեց:

Օսմանեան կառավարութեան ակտամը գողողութիւնը չի կրցաւ տանիլ սակայն 2,000 զինւորի և բաշիբօզութիւններու այդ չարաչար պարտութիւնը: Իր բարբարօսութեան և անգթութեան կատաղը թափեց Սերօթի տան վրայ, աւարի տալով անոր բոլոր հարստութիւնը, ոչխար, տաւար, ձերբակալեց Սերօթի մեծ եղբայրը Մխէն, որ անլուր տանջանքներ կրելէն յետոյ՝ կրցաւ

փախչիլ բանտէն. ձերբակալեցին Մխէի կինը Տատօն, որ ապատեցաւ թէև, բայց վրան տաղածքի սպիներով ծածկուած, իսկ Սուէն և Սերօթի եղբայրը Չաքար փախան Սասուն, ապաստանեցան իրենց ամուսնոյն և եղբօր քով, այնպէս որ խչէնց մեծ և արիական տունը, ցիրուցան եղած, գնաց Սասունի անմատչելի սարերուն վրայ, անոնց մենաւոր լուծեանը մէջ իր գոյութիւնը շարունակելու, առիւծին սրտոտ պաշտպանութեանը տակ:

Օջախի այս քարքանդումէն ետքը, Սերօթ հիանալի անձնուրացութիւնով և հոգիի օրինակելի բարձրութիւնով մը կ'ըսէր ընկերներուն. «Պէտք է բախտաւորները երբեմն լան, որ թշուառները մխիթարին: Տեսէր, կ'ըսէր, մեր տունը ձեզի օրինակ. ես նախ մեր տունը, Ախլաթի խչէի մեծ օջախը քանդեցի, որ շատ մայրեր իրաւունք չունենան զիս անիծելու ըսելով. «մեր տունը քանդողին տունը քանդուի»: Իսկապէս, այդ մեծ ընտանիքը Սերօթի գործունէութեան մէջ բոլորովին օտար չը մնաց:

Սասունի անարատ սարերուն մէջ, ուր հովերը դեռ չէին ապականուած դաւաճանութեան շունչով, կառավարութիւնը գտաւ անպիտան մատնիչ մը, գեղաշէնցի Աւէն, որու ձեռքով յաջողեցաւ թունաւորել Սերօթը, այնպէս որ անմահ հերօսը, բոլորովին ուժէ ինկած, տեղէն չէր կրնար շարժիլ:

Թունաւորման յաջորդ օրը, կանուխ լուսաբացին, Բաղէշէն և Մուշէն զօրքերու անթիւ բազմութիւն մը, Բշարի Խալիլ աղայի առաջնորդութիւնով, եկաւ Աշլիէկուզան և պաշարեց Սերօթի և իր ընկերներուն բնակած տունը: Հայդուկները (իբ հետ ութ հայդուկներ ունէր այդ առն) Սերօթի թևերը մտած հաղիւ կրցան անոր մարմինը գեղէն դուրս հանել: Առիւծը, որուն ոտքերուն տակ կը թնդային Մուշի դաշտերն ու սարերը, ուժկարողութենէ զրկուած էր. անսիրտ Գալիլա մը մկրատած էր անոր ազնիւ ու հոյակապ կեանքի թելերը: Անմոռանալի

Տերութիւնս այդ վիճակին մէջ իսկ, ուղեց կուելի և սուղ ծախել իր կեանքը ոճրագործ և նամէրտ թշնամիին: Արծես յոգնած և ուժատ, խնդրեց իր հաւատարիմ հայդուկներէն որ զինքը մտաւայ քարի մը առջև տանին, — «Գրէք զիս սա քարին առաջ, իմ վերջին օրն է, և ջանացէք դուք գէթ ձեր կեանքը ազատել մնա՞ք բարով»:

Երբ տարին ուզած տեղը նստեցուցին, հրացանը իր ուժասպառ ձեռքերուն մէջ բռնած, խորունկ ու ծանր հառաչանք մը թռու բերնէն, որ կարող էր սարսուացնել բոլոր Սասնոյ լեռները:

Իր աննման կինը Սուէն, անոր մօտը կեցած, իբր վահան կը պաշտպանէր զայն: Սերոբ չը կրցաւ ոչ մէկ գնդակ ուղղել թշնամուն. իր պղնձէ բաղուկները թուր ցած էին: Արքէն վիրաւոր և մահամերձ վիճակի մէջ էր, երբ թշնամին խուժեց դժբախտ Տերութիւն վրայ, որ դեռ կը շնչէր. կարեցին անոր ագնիւ ու խրոխտ գլուխը և նահատակեցին անոր երկու հարազատ եղբայրները՝ Միսէն, Չարբարը և գաւակը՝ Յակոբ. Սուէն, որ արցունքի հեղեղներ կը թափէր իր սիրելիներու դիւցազնացած մարմիններու վրայ, հեռացուցին: Չորս հայդուկներ միայն կըսուելով լեռան կատարը բարձրացան. թշնամին, իր գլխաւոր նպատակին հասած, այլևս չը հետապնդեց զանոնք:

Սերոբի նահատակութեան օրը սպաննւեցան նաև Ալէիէկուզանի Տէր Քաջ քահանան և ուրիշ քանի մը երիտասարդներ: Ալէիէկուզան, յանկարծակիի գալով, ցիրուցան եղաւ: Սասունցիք, մասնաւորապէս Ալէիէկուզանցիք, լեռնական ժողովուրդ, անգամ մը որ կուելի սկսին, ալ ետ չեն քաշուիր, իսկ որ փախան, ալ ետ չեն դառնար:

Թիւրքերը տօն կատարեցին ու մեծ հանդէսներով, ցնծութիւններով՝ ահաւոր հերոսին գլուխը, Սուէն ալ հետերնին, Մուշ տարին իրենց քաջագործութեան իբր յարթման, անկէց ալ տարին Բաղէշ, Քիչ յետոյ Սուէն ազատեցաւ բանտէն, իսկ Միսէի կինը, քաջասիրտ Տատօն,

այդ սև ու մահու ընդհանրութիւն, Սերոբի երկամեայ որդին փակցնելով՝ ազատեց: Այդ նամէրտ սպանութեան վրայ, ուր փայլեցաւ թիւրքերու ցածհոգութիւնը, սուլթան Համիդ, Երկրորդի աշտոտ շագալը, շքանշաններով փարձատրեց անարգ գաւառանութեան հեղինակները:

Սերոբ՝ թէ անհատական մարդ և թէ հանրային գործիչ՝ անվախ և անբասիր եղած է: Անոր մէջ կը գտնենք ասպետական գծեր ու յոյզեր, որոնք գասական վեհութիւն մը ունին: Աւնեցած է շատ մաքուր և վճիտ կեանք մը, որուն էջերուն մէջ կարող ենք մեր ազգային նկարագրին համար հպարտութեան պատգամներ գտնել:

Չարբաշ ու տոկուն, աղնական հոգիով մը լեցւած, զինքը ճանչցողներուն ու շրջապատողներուն վրայ ունեցաւ բարոյական մշտափայլ հեղինակութիւն: Իր թափառիկ բայց նւիրեւած կեանքը անոր մէջ պողպատէ կամք մը գամած էր. բոլոր իր ազդեցութիւնը գործ կը դնէր որ իր ընկերները մնան ճշմարիտ անձնւիրութեան ափսարներ, մաքուր, անշահախնդիր և ընդունակ գաղափարի գոհոգութեան. այդ ոգւով կրթեց ու քարոզեց: Փառաբաքին մէջ, մէկ օր չը բաժնւեցաւ իր մօսինէն: Իր ընկերները անոր անողոք կարգապահութենէն ոչ միայն դժգոհ չէին, այլև անոր մէջ կը կարգային եղբայրական և բարի գորովի մը ճառագայթումը, կը սիրէին զայն, կը հիանային անոր վրայ, որ իրեն նշանաբան ընտրած էր՝ «Գէնքը մահ կամ ազատութիւն»:

Գերագանցօրէն գործի մարդն էր. եթէ հայութեան բթամիտ հարուստ դասը կարող ըլլար գնահատել հայ արիւնին այդ վսեմացումը, խրոխտ պոռթկումը, եթէ հոյ մեծատունը անգամ մը գոնէ ցոյց տար հայրենասիրական խոյանքը կամ ձիգ մ'ընէր բարձրանալու իր գեանամած զրութենէն, հայ ազգը տարբեր ճակատագիր

կունենար: Սերոբը կարող էր ըլլալ «ժողովուրդները ետեէն քաշող» մը: Ստրկութիւնը մեր բարոյական մեծ զգացումներու զսպանակը փշրած է:

Բարի, վեհանձն, կտրիճ և միանգամայն զւարճախօս, այս վերջինը աղը ըլլալով այդ տեսակ արկածալից կեանքերուն:

Իր ընկերներէն մէկը կը պատմէ. «Տ. գիւղին մօտ տասնևվեց ընկերներով նստած էինք այրի մը մէջ և կըսպասէինք Սերոբի գալուն, որ մեզի պատուէրներ տալով ծամբու գնէր: Թէյ եփած և ոչխար մը խորոված, երբ կը պատրաստէինք ուտելու, յանկարծ պահապանը լուր բերաւ թէ Աղբիւրը կուգայ: Այրին ծակէն առիւծի պէս ներս մտաւ Սերոբը.— Բարև՝ ձեզ, տղէք ջան, ըսաւ, եթէ յաջողութիւնով ետ դառնաք, մէկի տեղ չինք ոչխար խորոված կը կերցնեմ ձեզի:— Եթէ փոքր վնասով դառնանք հապա՞, հարցրեց ընկերներէն մէկը.— Այն ատեն երեք օր ծովու աղի ջուր կը խմցնեմ ձեզի»:

Այս զւարճախօսութեան միջոցին լուր հասաւ, որ գիւղը 60 զօրք եկած է եօթ թնդանօթով: Բոպէ չ'անցած, Սերոբ մարդ զրկեց գիւղը, որպէսզի քննէ անցած դարձածը և գառնալով բարայրի բնակիչներուն.— «Տղէք, կը տեսնէք, ի՞նչ ուրախ ծամբորդութիւն է որ կ'ընէք. մինչև անգամ եօթ թնդանօթ և 60 մարդ ուղարկեք են՝ ձեզ ծամբու գնելու համար»:— «Աղբիւր ջան, միթէ պատիկ մարդիկ ենք մենք քու աչքին. եթէ չ'իւրբում ա թը իմանայ մեր տեղը, հազարաւոր զօրք կուղարկէ մեզ դիմաւորելու», պատասխանեց զւարթ Ֆէդայիներէն մէկը:

Անոր անդուլ և անյուսահատ գործունէութիւնը արիւնտոտ, այլ խիզախ ու փառաւոր հետքեր ձգեց եկող սերունդին, մասնաւորապէս Տարօնի մէջ:

Սերոբ խիզախներու զպրօցի մը հիմնադիրն եղաւ և ունեցաւ իր արխափրտ հեռւողները՝ Անդրանիկներ, Ար-

թիններ, Գէորգներ, Մակարներ, Համբարձումներ և այլն և այլն, որոնք կը շարունակեն Արածանիի արիւնուն վրայ իրենց վարպետին կիսատ ձգած հայրենի ազատագրութեան մեծ գործը, աւելի ամեհի և վրիժառու թափով մը, որոնց անձնէր կորովին և եռանդին առջև մեզի կը մնայ հրճելի ու շարժիչ:

Տարօնը, մեծ Ահհաններու այդ աշխարհը, ուր Հայաստանի ոսկեգարուն լուսաւորիչներն ու «պանծալի» թարգմանիչները հայոց աշխարհի յուռթի քունը և հին փառքը կը ննջեն, ո՞վ կրնայ ըսել, թէ իր կուրծքին տակ չի սնուցաներ շարագործ բունաւորներու դահլ զողացնող առիւծ աղամարդեր:

Նէմրուտի հսկային գերեզմանին առջև ազգային հպարտութիւնով մը կրնանք այսօր արար աշխարհի կրկնել Շէյքսպիրի խօսքը՝ առաքինի և ազնիւ Բրուտոսի դիակին վրայ.

The was a man !

Ար է ժը.— Քանի մը ամիսներ անցած՝ հայդուկները գիշեր մը մտան դաւաճան Աւէի տունը, ուր պատահմամբ կը գտնուէր նաև իր մեղսակից եղբայրը: Մոմերը վառած սկսան հարցաքննել Աւէն անկապ խօսքեր կը թափթփէր բերնէն. դաւաճանութեան մասնակից քանի մը հայերու անուններ տալէն ետք՝ լեզուն կապւեցաւ Երեսուն գնդակի հարւածներ մաղմաղ ըրին անոր մարմինը, վիրաւորեցին անոր որդին և սպաննեցին մեղսակից եղբայրը: Ժողովրդի սրտին համապատասխան այդ արդար և ճշմարտապէս հայրենասիրական վրէժը երկինք ու երկիր ուրախացուց:

Սերոբի գերեզմանին վրայ զոհեցին նաև Բշարի Խաւի ազան, Սասունի կոտորածին ժամանակ առաջին դեր խաղացողը, Սպաղանքի կոտորածին հերոսը և Սերոբի վրայ յարձակող ուժին առաջնորդը, Բոլոր Սասունը ա՛խ կը

քաշէր անոր ձեռքէն, որուն կուրծքը սուլթան Համիդ
պատւանշաններու տակ խեղդած էր Աշնան, երբ Մուշ
եկած էր—այս մարդը բայլ չէր փոխեր որ հայերուն
գժբախտութիւն մը չը պատահէր—հայուկները առիթ
համարեցին այդ գաղանին արիւնը խմել: Երեսուն հոգիէ
բաղկացած հայուկային խումբը, Անդրանիկի—որ իւնն
նշանաբան ընտրած է չը խնայել թշնամուն—Սպաղանքի
գիւղապետ Մակարի և Սեդրակի առաջնորդութեամբ,
բռնեց հրէշը Մառնիկ և Հաւատորիկ գիւղերուն մօտ, իր ծ
ոստիկաններով և երեք հայ ծառաներով, որոնք աղային
իբր գրաստ կը ծառայէին անոր գոյքերը կրելով: Խալիլ
աղան ուղեց փախչիլ վրիժառու գնդակը հասաւ ու ա-
նոր ձին գլորեց. աղան հետիոտն ճողոպրիլ ուղեց. հայ-
ուկները հասան ետեւէն. երբ բռնեցին, արդէն լեզուն
կապած էր: Գործած բոլոր ոճիրները, գաղանութիւննե-
րը, անօրէնութիւնները անոր երեսին տալէն ետք, առին
պատւանշանները, շանսատակ ըրին տեղնուտեղը և գլու-
խըն ալ կտրելով՝ շարունակեցին իրենց ճամբան:

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0429163

20

Հ Ա Յ Յ Ե Ղ . Դ Ա Շ Ն Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն
Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Կ Ն Ե Բ Ը

	Ճր. ս.
1. Ազատամարտական ոգի (սպառուած).	.10
2. Յեղափոխական կեանքից (սպառ.)	.05
3. Գաղանի սպարան (սպառ.)	.05
4. Դիտական սօցիալիզմ. Ֆ. Էնթելս (սպառ.)	.40
5. Հայ Յեղ. Դաճնակցութեան ծրագիր. (Ի. սպագր.)	—
6. Կովկուսեան խմբի արժուանքը. (սպառ.)	.20
7. Կարնոյ յիշատակին (Չորսո հասուած) „	.50
8. Հ. Յ. Դ. երկրորդ ընդի. ժողովի անկազմութիւնը	—
9. Գրիֆոներ, Homo homini lupus, Վ.Ա.Բ.Ի.Է.Ս (սպառ.)	.20
10. Նրիսաւարդներին. Պ. ԿՐԱՊՕՏԿԻՆ. (սպառ.)	.20
11. Ազատութեան հանապարհին. ՂԱՐԻՖ. Ա. (սպառ.)	.30
12. „ „ „ „ Բ. „	.60
13. Ասքոյնային սրամարտութիւն. ԷԼԼԷՆԻ. (սպառ.)	.50
14. Ազատութեան հանապարհին. ՂԱՐԻՖ. Գ. „	.30
15. Հայաստան եւ Մակեդոնիա.	.50
16. Կովկասեան վերքեր, Է. ԱԿՆՈՒՆԻ. (սպառուած)	3.—
17. Հայրենիքի գաղափարը. Մ. ՎԱՐՍՆԴԵԱՆ (սպառ.)	1.—
18. Կազմակերպական կանոններ. (Բ. սպագր.)	—
19. Դեպի կախ. Է. ԱԿՆՈՒՆԻ. (սպառուած)	2.—
20. Յեղափոխականներ. Ս. ՆԻՎՎԱՆԵԱՆ (սպառ.)	.20
21. Նախագիծ Կովկասեան զորձուներեան. (Բ. սպ.)	—
22. Подвиги царизма. В. Арапатский.	.50
23. Les tueries de Bakou, A. ARAZI	.20
24. Յեղափոխական դաճն.	.20
25. Հ. Յ. Դ. երկրորդ ընդի. ժողովի անկազմութիւնը	—
26. Կոչ Մանիէտականներին (քուրբերէն)	.10
27. Les Plais du Caucase, E. AKNOUNI	2.—
28. Ազատութեան հանապարհին. ՂԱՐԻՖ. Գ. գրեղի.	.40
29. Մեծ մարդապանի դէմ (Իտալաւարտութիւն)	.50
30. Վիսօսի բազէն. ՎՏԱՐԱՆԳԻ.	.50
31. Յեղափոխականի մեքերը. ԲԲ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ	1.—
32. Հայրդիները. ՍԻՍԱՆԹՕ.	.50
33. Սասուն-Մուշի կախիները	.50
34. Հայկական սանջանկները եւ Ներսիսեան. ԲԵՐՆՇՏԱՅՆ	.50
35. Մարտական հրահանգներ. ԱՆԴՐԱՆԻԿ.	1.—
36. Միացէ՛ք, կոչ Թիւրքիայի բոլոր ազգերին (քուրբերէն)	.10
37. Թիւրքական բաները. ՄԱՐ.	.25
38. Դադարական կառակցութիւնները Ռուսաստանում	.50
39. Հայաստանը եւ Ներսիսեան. Գ. ԲՐԱՆԴԷՍ.	.20
40. Աղբիւր-Սիրոյ (Կենսագրական). Ս. Մ.	.25

17427